

مؤلفه‌های ارزیابی روایات فضایل سوره‌های قرآن

محسن قمرزاده^۱، فاطمه اسبقی^۲

چکیده

در بین روایات متعدد در کتب حدیثی، روایاتی هستند که بیانگر جایگاه و ارزش سوره‌ها و آیات قرآن می‌باشند تا مسلمانان به قرائت مکرر، تدبر و عقل به فرمان‌های الهی تشویق شوند. درباره‌ی میزان اعتبار این روایات از نظر صحیح یا جعلی بودن آن‌ها و نحوه به‌کارگیری آن‌ها در تفاسیر، اختلاف دیدگاه‌های بسیاری وجود دارد. برخی از معاصرین، آن‌ها را تأیید نموده و شماری دیگر با عنایت و توجه به آسیب‌های روایات مجهول کثیر در بین روایات مزبور درصد حذف آن‌ها از تفاسیر برآمده‌اند. از این‌رو مذاقه و بررسی در میزان اعتبار استناد به روایات فضائل و جنبه‌های مغفول مانده مهم است. از آنجا که روایات فضائل، مأخذیابی درستی ندارند، به نظر عرضه دلالتی، بهترین راهکار اعتباریابی از این دسته روایات است. ارزیابی تحلیلی روایات با رویکرد نقلی و علاجی می‌تواند راهکاری در جهت اعتباریابی روایات شود که نتیجه قهری این ارزیابی‌های تحلیلی (علاجی)، روایت‌های ضعیف مخصوصاً روایت‌های فضایل سوره‌ها کنار گذاشته نمی‌شود، و در رویکردی ارزیابانه جهت بررسی روایات فضائل ضمن پنج سوره از سوره‌های قرآن در نه تفسیر معاصر مبتنی بر ملاک‌های تبیین شده افزایش اقبال مفسران معاصر به روایات فضائل مشهود است و همین امر بیان‌کننده اهمیت این‌گونه روایات می‌باشد.

کلید واژگان: روایات فضائل، رویکرد علاجی، عرضه دلالتی، مؤلفه‌های ارزیابی.

۱. پژوهشگر و دانش‌آموخته‌ی دکتری قرآن و حدیث. (ghamarzadehm@gmail.com)

۲. دانش پژوه سطح ۴ حوزه علمیه کوثر. (rohangizasbaghi@yahoo.com)

۱. مقدمه

روایات فضایل درصدد بیان جایگاه و منزلت سوره‌ها و گاهی در مقام تبیین آیات قرآن می‌باشند؛ گاهی از سوی برخی مفسرین مورد توجه خاص قرار گرفته‌اند؛ اما بعضاً از سوی برخی دیگر از ایشان، در بوته‌ی نقد قرار گرفته و به سبب ضعف سندی برخی از این روایات مردود واقع شده است، همین امر موجب اختلاف نظر بین علماء شده است تا آنجا که معتقدند این دسته از روایات در اکثر موارد مأخذیابی صحیحی ندارند و به صورت مرسل یا با تشکیک‌هایی از جهت سند، راه اثبات به انتساب اهل بیت (علیهم‌السلام) را دشوار می‌کنند؛ لذا به نظر می‌رسد عرضه دلالتی، با رعایت شرایطی همچون مطابقت با قرآن، سنت، عقل، بدیهیات و... راه اعتباریابی از روایات فضایل را هموار می‌نماید و نهایتاً با گرایش عموم مردم به این دسته از روایات، آسیب‌های چون جعل حدیث با اغراض گوناگون و سطحی‌نگری به قرائت قرآن خواهد شد از این رو ارائه راهکارهای اعتباریابی، روشی است تا سَره از ناسَره مشخص گشته و بتوان بدین نحو مفسران را از حذف احادیث بر حذر داشت.

درباره این دسته از روایات کتاب‌های زیادی نوشته شده است؛ هم‌چنین بیشتر مفسران در ابتدای تفسیر هر سوره، روایات فضیلت آن سوره را بیان نموده ولی هیچ‌یک بررسی دقیقی انجام نداده‌اند؛ بنابراین به صورت قطعی و کلی نمی‌توان به درجه اتقان روایات مزبور حکم کرد. برخی از کتبی که بهتر و کامل‌تر به نظر می‌رسد: «ثواب الاعمال و عقاب الاعمال» نوشته شیخ صدوق، «بحار الانوار» علامه مجلسی، «جامع الاخبار و الآثار عن النبی و الأئمه الاطهار» محمدباقر ابطحی اصفهانی، «فضائل و آثار قرائت سوره‌ها» عباس عزیزی و «شناخت نامه تنزیلی سوره‌های قرآن کریم» نوشته عبدالکریم بهجت پور می‌باشند. این کتب علاوه بر نقل روایات فضائل به عرضه دلالتی روایات پرداخته‌اند و با رویکرد نقلی و علاجی به روایات فضائل سور اهتمام ورزیده‌اند.

همچنین مقالاتی در مورد تعامل و اعتبارسنجی روایات نگاشته شده است که «چگونگی تعامل با روایات فضائل و خواص آیات سور» نوشته علی نصیری و «اعتبارسنجی روایات فضایل قرائت قرآن نزد شیعه» نوشته قاسم بستانی و زهرا چنانی از آن جمله‌اند.

وجه تمایز این نوشتار در رجوع مستقیم به تفاسیر و ارزیابی تحلیلی - مصداقی میزان کاربرد روایات فضائل در تفاسیر معاصر است. هدف از طرح این مقاله، ارزیابی روایات فضیلت سوره‌ها پس از زدودن پیرایه‌ها و آسیب‌های موجود است. امید است با ارزیابی تحلیلی در چند تفسیر معاصر با رویکرد نقلی و علاجی با توجه به اهمیت روایات فضایل ممانعت از حذف آن‌ها شده تا در تفاسیر مورد استفاده قرار گیرند.

این مقاله درصدد است با رویکرد تحلیلی به این سؤالات پاسخ دهد:

- ۱- آسیب‌شناسی روایات فضائل چیست؟
- ۲- راهکارهای اعتباریابی به روایات فضائل چگونه انجام می‌گیرد؟
- ۳- ارزیابی تحلیلی در تفاسیر معاصر چگونه صورت می‌گیرد؟

۲. مفهوم فضیلت

معنای لغوی: فضایل جمع فضیله (فضیلت) در مقابل رذایل به معنای رجحان، برتری، مزیت و فزونی (دهخدا، ۱۳۷۷ش، باب فضیلت). فضل: «بدلٌ علی زیاده من شیء». (ابن فارس، ۱۴۰۴هـ. ق، ۵۸)

معنای اصطلاحی: «فضایل سوره‌ها به دسته‌ایی از روایات اطلاق می‌شود که جایگاه و منزلت سوره‌های قرآن یا برخی آیات و آثار دنیوی و اخروی قرائت یا تدبر در آن‌ها را بیان می‌کند». (اقبال، ۱۳۸۵ش، ۲۱۹) در جوامع حدیثی روایات زیادی به نقل از فریقین در مورد فضایل سوره‌ها و آیات قرآن وجود دارد. فضایل سوره‌ها به‌عنوان یکی از شاخه‌های قدیمی علوم قرآن شناخته شده است. (نصیری، ۱۳۹۵ش، ۵۳-۵۲۱) روایات فضایل یا ناظر به کل قرآن (دیلمی، ۱۴۰۸ق، ۳۶۸) یا یک سوره (همان، ۳۷۰) و یا یک آیه (همان، ۳۶۹) است به‌گونه‌ای که برای قرائت یک سوره یا یک آیه، فضیلت یا خاصیتی ویژه لحاظ شده است. (نصیری، ۱۳۹۵ش، ۵۳-۵۲)

۳. مفهوم اعتبار

معنای لغوی: «بالحاه التی یتوصل بها من معرفه المشاهد الی ما لیس بمشاهد». (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲هـ. ق، واژه عبر، ۸۰)

معنای اصطلاحی: اصلاحی است که در این نوشتار جعل شده است؛ لازم به تذکر است که در مقالات و نوشتارهای سابق اصطلاح اعتبارسنجی و اعتباربخشی کاربرد داشته است ولی به نظر می‌رسد ترکیب اعتبار یابی صحیح‌تر باشد چرا که اعتبار و ارزشمندی، همانا اثبات صدور کلام از ناحیه معصوم (علیهم‌السلام) است و به‌واقع ما به روایات اعتباری نمی‌بخشیم؛ بلکه این اعتبار موجود و از عقول ما مکنون بوده است و نهایت تلاش در جهت کشف و یافتن اعتبار مزبور است.

در این مقاله منظور از اعتباریابی، شناخت آسیب‌های روایات فضایل و ارائه راهکارهایی برای یافتن اعتبار آن‌ها است

۴. آسیب‌شناسی روایات فضائل سوره‌ها

از آنجا که روایات فضایل یکی از کارآمدترین مشوق‌ها جهت قرائت، تدبر و عمل به کتاب آسمانی قرآن است. به‌منظور اعتباریابی به برخی روایات فضایل ابتدا می‌بایست آسیب‌های جعل روایات فضایل بررسی شود. از این‌رو آسیب‌شناسی احادیث تفسیری به‌طور عام و آسیب‌شناسی احادیث فضایل به‌طور خاص ضروری می‌نماید. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های روایات فضایل «جعل حدیث» است. «جعل حدیث عبارت است از نسبت دادن دروغین سخن یا کاری به پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) یا اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ خواه آن سخن و کار حق و درست باشد و یا باطل و ناروا». (محمد ری شهری، ۱۳۸۴ش، ۱۵۱)

برخی از انگیزه‌های جاعلان حدیث را می‌توان سیاسی، مذهبی، کلامی، عاطفی و از روی بی‌دقتی دانست. افرادی به‌ظاهر دوست و به انگیزه‌ی خیرخواهانه و با این بهانه و نیت که هدف وسیله را توجیه می‌کند، برای ترغیب مردم به اعمال خیر و رویکرد به معارف و اخلاق دینی و پرهیز از نقل مغازی و افسانه‌ها، احادیثی را به‌زعم خویش برای ارتقاء دین وضع نموده‌اند. فی‌المثل علامه امینی (رحمة‌الله‌علیه) به نقل از قرطبی می‌گوید: «به مردی از زهاد که به وضع حدیث در فضیلت قرآن و سوره‌های آن اقدام نموده بود، گفته شد: چرا چنین کردی؟ در جواب گفت: دیدم مردم از قرآن کناره گرفته‌اند، خواستم به این وسیله آنان را به آن ترغیب نمایم. به او گفته شد، «با گفته رسول خدا (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم): (مَنْ كَذَبَ عَلَىٰ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ؛ هر کس عمداً سخنی را به دروغ به من نسبت دهد، جایگاهش آتش جهنم است) چه کردی؟ در جواب گفت: من به زیان او دروغ نگفتم‌ام، بلکه به نفعش حدیث ساختم‌ام». (امینی نجفی، بی‌تا، ۵ / ۶؛ فلاته، ۱۴۰۱ق، ۱، ۳۶۹)

با تأسف، بیان روایات با این اغراض موجب سقوط روایات کثیری از جمله فضایل سوره‌ها شده است. اینان توجه نداشته‌اند که هر کاری در اسلام پذیرفته‌شده نیست. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (مائده، ۲۷)؛ خدا فقط از پرهیزکاران می‌پذیرد». اسلام دین عمل و تلاش است کما این که آیه قرآن می‌فرماید: «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹)؛ و اینکه برای انسان جز آنچه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره‌ای] نیست»

نقل پاداش‌های شگفت و ثواب‌های فراوان و اغراق‌آمیز در برخی روایات، محل تأمل است. ولی این به معنای کتمان تمام جایگاه تفضل و لطف الهی نیست کما اینکه در آیه ۱۱۴ سوره هود آمده است. «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَىٰ النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَىٰ لِلَّذِينَ كَانُوا لَا يَتَّقُونَ اللَّهَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّهُمْ لَخَالِفُونَ لِقَاءَ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ نَاصِبِينَ» و نماز را در دو طرف روز و ساعات نخستین شب برپا دار که یقیناً نیکی‌ها، بدی‌ها را از میان می‌برند، این برای یاد کنندگان تذکر و یادآوری است».

۵. ملاک‌های ارزیابی روایات فضائل سوره‌ها

به‌صرف جعلی بودن بعضاً یا اکثر روایات فضائل قرآن نمی‌توان حکم به جعلی بودن تمام روایات داد. بلکه باید اسناد و متون آن‌ها دقیق مورد بررسی قرار گیرد. مهم‌ترین نکته در این مبحث رعایت احتیاط و دقت است، به این معنا که اعتبار منابعی که قرار است روایات از آن‌ها نقل شود و سند روایات با دقت مورد بررسی قرار گیرد و با بازیابی سندی و مأخذ یابی اعتباریابی شوند. حال اگر همچون دانش رجال عهده‌دار بررسی ویژگی‌های تأثیرگذار در پذیرش یا عدم پذیرش احادیث راویان است. (حسینی شیرازی، ۱۳۹۸ش، ۴۸) تنها به این عرصه یعنی احراز صدور حدیث توجه شود، باعث ریزش و رد احادیث بسیاری مخصوصاً احادیث روایات فضائل خواهد شد. درحالی‌که در صورت عدم بازیابی سند و صدور حدیث بهترین و شایسته‌ترین راه اعتباریابی روایات، عرضه دلالتی است؛ بدین‌صورت که با فرض پذیرش ضعف سلسله سندها و یا ارسال آن‌ها که گاهی منجر به حذف کامل اسناد در روایات فضائل می‌شود به نقد درونی روایات پرداخته می‌شود، یعنی دلالت و محتوای روایات مورد بررسی قرار می‌گیرد، البته یکی دیگر از راه‌هایی که در کنار عرضه دلالتی به اتقان روایت کمک می‌کند فهم و نقد روایت است بدین حال که ثواب و عقاب بیان‌شده در روایات فضائل سوره‌ها را چه در باب قرائت سوره یا آیه، چه تدبیر در سوره، چه همراه داشتن آیه یا سوره بررسی می‌کند در حقیقت فهم و نقد روایت به کمک عرضه دلالتی می‌آید تا به‌راحتی روایتی کنار گذاشته نشود؛ بنابراین جهت ملتزم شدن به روایتی باید سه جنبه را مورد ارزیابی قرار داد، بررسی سندی، فهم و نقد روایت و دلالت محتوایی، خروجی این سه، حجیت فعلی حدیث [امکان یا الزام بهره‌گیری از حدیث در تنظیم رفتار عملی با کشف معارف دینی به هدف تکمیل منظومه کامل دین شناختی] (حسینی شیرازی، ۱۳۹۸ش، ۱۰۰) خواهد بود.

۶. نمونه اعتباریابی روایات فضائل سوره‌ها (بررسی سندی، فهم و نقد روایت، دلالت محتوایی)

با توجه به ملاک‌های عنوان‌شده به‌عنوان نمونه به بررسی چهار روایات فضائل سوره‌ها سه سوره، از سه جنبه اعتباریابی می‌شود.

روایت اول: ابی بن کعب: «مَنْ قَرَأَهَا فَكَانَ مَا قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ وَأَعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ بَعْدَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرَسُولِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ؛ هُرَّ كَسُ سُورَةٍ تَوْحِيدٍ رَا بَخَوَانِدٍ گویی یک ثلث قرآن را تلاوت نموده و به او اجر ده برابر داده می‌شود به تعداد کسانی که به خداوند و

ملائکه و کتب و رسل و روز قیامت ایمان آورده‌اند». (طبرسی، ۱۳۸۰ق، جزء ۲۷۲، ۱۰؛ عروسی حویزی، ۱۳۸۳ق، ۵، ۷۰۵)

بررسی سندی: «ابی بن کعب» با این که نامش در کتب رجالی قید شده ولی در توصیفاتش (مبنی بر مورد تأیید بودن یا عدم تأیید) مطلبی بیان نشده است، مجهول الحال است. ولی با مشاهده احوالات و عقایدش، روایات منسوب به ایشان اطمینان‌آور است؛ اما با توجه به این که برخی از علماء با اصل قرار دادن عدم اعتبار روایات فضائل قرآن، مواردی را استثناء کرده اند که یکی از آنها، شناخت روای محذوف یا مجهول الحال است؛ که البته این شناخت از طریق قرائن خارجی قابل شناسایی است. (ربانی، صص ۹۲-۹۰) «ابی بن کعب» از صحابه جلیل‌القدر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و انصار است. کاتب و حافظ قرآن بوده، در پیمان عقبه با محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) بیعت کرده و همیشه مدافع اهل بیت (علیهم‌السلام) در مقابل شیخین بوده است.

فهم و نقد روایت: این روایت منقول که مورد اعتماد شیعه و اهل سنت است، اشاره به این مطلب دارد که فضیلت قرائت این سوره معادل با یک ثلث قرآن است. (طباطبایی، ۱۴۳۲ق، ۲، ۳۹۰) اگرچه این روایت به سبب برخورداری از ثواب بسیار زیادش برای اعمالی اندک با روح شریعت و هدف دین که ساختن جامعه‌ای با افراد پرتلاش است مطابقت ندارد ولی از طرفی محال عقلی نیست. چراکه اگر کسی با توجه به مفهوم والای این سوره به قرائت آن بپردازد شامل فضل الهی می‌شود و چنین حسناتی عایدش می‌شود.

رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «سوره توحید مثَل علی بن ابی‌طالب (علیه السلام) است که هر کس او را قلباً دوست بدارد یک‌سوم ایمان را داراست و هر کس با قلب و زبان دوست بدارد، دو سوم ایمان را دارد و هر کس با قلب و زبان و اطاعت در عمل همراه او باشد ایمانش کامل است». (حلی، ۱۴۱۱ق، ۲۹۸، الی ۲۹۷) این روایت عجیب بودن محتوای سوره توحید را با ولایت بیان می‌دارد که تا عمل در کار نباشد نتیجه ناقص خواهد بود.

بررسی دلالی (محتوایی): صاحب «در المنثور» بیان کرده که ابو عبیده در کتاب «فضائل» خود از ابن عباس روایت کرده که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرموده: «سوره توحید ثلث قرآن است». (سیوطی، ۱۴۱۶ق، ۶، ۲۹۸) از میان روایات فضائل قرائت این سوره معتدل‌ترین آن این است که تمامی معارف قرآنی به سه اصل برمی‌گردد: توحید، نبوت و معاد. سوره مورد بحث از این سه اصل، یک اصل را متعرض شده و از اول تا به آخر سوره درباره آن سخن گفته است و آن اصل توحید است. (طباطبایی، ۱۴۳۲ق، ۲، ۳۹۰) در همین راستا در کتاب «شناخت نامه تنزیلی سوره‌های قرآن کریم» بیان شده این روایت از آنجا ناشی می‌شود که توحید ذات، صفات، اعمال خدا و دفع هرگونه پیرایه از او، بخش بسیار مهمی از معارف قرآن است، به‌گونه‌ای

که توحید، حداقل حجمی برابر یک سوم مطالب این کتاب آسمانی را به خود اختصاص می‌دهد. (قمرزاده، ۱۳۹۵ش، ۱۳۴) برخی نیز گفته‌اند: قرآن مشتمل بر احکام، عقاید و تاریخ است و این سوره بخش «عقاید» را به‌طور فشرده بیان می‌کند. (مکارم شیرازی - ۱۴۳۵ق، ۲۷، ۴۲۹) از بین دو نظر، نظر اول قابل قبول است چراکه یک سوم قرآن پیرامون توحید بحث می‌کند و عصاره آن در سوره توحید آمده است. (همان، ۴۳۰)

روایت دوم: عبدالله بن طلحه عن جعفر(علیه‌السلام) قال: «قال رسول الله(صلى الله عليه و آله و سلم) مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ، مَاتَهُ مَرَّةٌ حِينَ يَأْخُذُ مَضْجَعَهُ عَفَرَ اللهُ لَهُ ذُنُوبَ خَمْسِينَ سَنَةً؛ رسول خدا(صلى الله عليه و آله و سلم) فرمودند: هر کس سوره توحید را قبل از اینکه بخوابد صد مرتبه بخواند خداوند گناهان پنجاه‌ساله‌اش را می‌آمرزد». (طبرسی، ۱۳۸۰ق، جزء ۲۷۲، ۱۰؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۸ش، ۱۴)

بررسی سندی: عبدالله بن طلحه نه‌دی: «جملة من الكتب الرجالية خالية عن ذكره وعده البرقى فى اصحاب الصادق» (خویی، ۱۴۰۳ق، ۱۱، ۲۴۳) از ایشان جز این که از شاگردان امام صادق (علیه‌السلام) بود، اطلاعی در دست نیست. (نجاشی، ۱۴۰۷ق، ۲۲۴، ش ۵۸۸؛ طوسی، ۱۴۱۵ق، ۶۵)

فهم و نقد روایت: با توجه به مفهوم والای این سوره، اگر شخص تأمل و تدبر در این سوره داشته باشد شامل فضل الهی می‌شود و گناهان پنجاه‌ساله‌اش بخشیده می‌شود. فضل در مقابل عدل الهی است و فضل و رحمت خدا بر عدلش پیشی دارد و در واقع اصل بر فضل است. ذات اقدس اله تا آنجا که ممکن است می‌بخشد و خود خواستار نجات بشر از ظلمت است. در نتیجه تأمل در این عمل اندک، اجر بسیاری را در پی دارد.

بررسی دلالتی (محتوایی): از امام سجاد (علیه‌السلام) نقل شده: خداوند آگاه بود در آخرالزمان گروهی عمیق و متفکر در جامعه اسلامی پدید می‌آیند، از این‌رو سوره توحید، شش آیه از آیات اول سوره حدید را نازل فرمود تا آنان از طریق تدبر در مفاد آن‌ها خدا را بشناسند (مصباح کفعمی، ۱۴۱۴ق، ۲۴۶) تدبر و عمل کردن به قرآن خواسته‌ی دستورهای دینی است نه صرف خواندن و لقلقه زبان بودن آیات. این سوره، شامل خالص‌ترین عقاید توحیدی است، از این‌رو سوره توحید، اخلاص نام گرفت و با توجه به این که در روایت دیگری داریم در نماز صبح سوره توحید قرائت شود و روز با اقرار به وحدانیت خداوند آغاز می‌گردد. این روایت قرائت سوره توحید قبل از خواب هم اقرار به وحدانیت خداوند در انتهای شب را می‌رساند. بنابراین در طول شبانه‌روز با بیان این اعتقاد و اقرار عقیده انسان تقویت خواهد شد. خواندن سوره توحید، یعنی خروج از کفر و دخول به توحید. این همان موخه شدن است.

روایت سوم: سلیمان بن خالد عن ابو عبدالله (علیه السلام) قال: «وَمَنْ قَرَأَ (وَ الْعَادِيَاتِ) وَ اَدَمْنَ قَرَأَتْهَا بَعَثَهُ اللهُ مَعَ اميرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَاصِهِ وَ كَانَ فِي حَجْرِهِ وَ رَفَقَائِهِ»؛ هر که سوره و العاديات را بخواند و خواندن آن را ادامه دهد خدا او را با امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) مبعوث گرداند درحالی که از خواص او است و در ردیف رفقای او باشد». (قمی مشهدی، ۱۴۳۰ق، ۱۴، ۳۹۷)

بررسی سندی: «سلیمان بن خالد الهلالی الجلی، ابو الربیع الاقطع بن دهکان: کان ثقةً فقیها قاریاً وجها صاحب قرآن». (نجاشی، ۱۴۰۷ق، ۱۳۸؛ طوسی، ۱۴۱۵ق، ۲۰۷)

فهم و نقد روایت: این روایت به صراحت اشاره به کسی دارد که اگر سوره «و العاديات» را بخواند و بر خواندن آن مداومت کند به چنین مقام و فوز عظیمی نائل می‌شود. متعلق این فضیلت مداومت کردن در قرائت سوره است.

سند دلالی (محتوایی): مضمون سوگندهای این سوره تناسب زیادی با مسائل جهاد دارد. ظاهر آیات اشاره به اسب‌های سربازان و مجاهدان در جنگ دارد و روایاتی که از طریق شیعه از ائمه (علیهم‌السلام) رسیده مؤید این نظریه است، چون در آن روایت آمده که این سوره در مورد جنگی که حضرت علی (علیه‌السلام) با قبیله‌ای از کنانه داشتند نازل شده که منجر به پیروزی آن حضرت شد و عده‌ای از دشمنان کشته شدند و جمعی اسیر شدند که حضرت اسیران را با طناب آن چنان به هم بست که گویی در غل و زنجیرند به همین دلیل نام آن جنگ را «ذات السلاسل» می‌نامند. (طبرسی، ۱۳۸۰ق، جزء ۱۰، ۵۲۸) فضیلت مبعوث شدن با حضرت علی (علیه‌السلام)، جنبه تطبیق سوره بر فداکاری و مجاهدت حضرت اشاره دارد. در این سوره کار بزرگ او در حمایت از پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) و مبارزه با دشمنان وی ستوده شده است. کسانی که سوره را با این نگاه بخوانند و به کار بزرگ حضرت راضی باشند در زمره همراهان او خواهند بود. (بهجت پور، ۱۳۹۵ش، ۱۰۹) به‌خوبی تناسب بین فضیلت قرائت این سوره با هم نشین شدن حضرت علی (علیه‌السلام) در قیامت آشکار می‌شود.

روایت چهارم: روی الحسن بن محبوب عن جمیل بن صالح عن سدید الصیرفی عن ابی جعفر (علیه السلام) قال: «سُورَةُ الْمَلِكِ هِيَ الْمَانِعَةُ تَمْنَعُ مِنَ عَذَابِ الْقَبْرِ». (عروسی حویزی، ۱۳۸۳ق، ۵، ۳۷۸)

بررسی سندی: حسن بن محبوب السراء: «ضرب توثیق له»؛ (کشی، ۱۳۴۸ش، ۲۲۴؛ نجاشی، ۱۴۰۷ق، ۳۰۷؛ طباطبایی، ۱۴۳۲ق، ۲، ۱۸۰) جمیل بن صالح الاسدی: «ثقه»؛ (نجاشی، ۱۴۰۷ق، ۹۲؛ طباطبایی، ۱۴۳۲ق، ۲، ۳۴) سدید الصیرفی: «ثقه». (نجاشی، ۱۴۰۷ق، ۳۶۲؛ طباطبایی، ۱۴۳۲ق، ۲، ۱۷۴)

فهم و نقد روایت: نام‌های دیگری که به جز «ملک» بر این سوره نهاده‌اند، شامل: «مانعه (جلوگیری کننده)»، «واقیه (نگه‌دارنده)»، «منجیه (نجات‌دهنده)» و «منّاعه (بسیار بازدارنده)» است. علت این نام‌گذاری‌ها، حفظ قاریان و عاملان به سوره ملک، از عذاب قبر و نجات از آتش دوزخ دانسته‌اند.

در تورات هم به همین نام ثبت شده است. روشن است که خشیت از پروردگار مانع ارتکاب بسیاری از گناهانی است که موجب عذاب، از جمله عذاب قبر می‌شوند و هم‌چنین قلبی که معرفت و ابهت پروردگار در آن نشسته باشد از یاد خدا غافل و در زمره این گروه قلمداد نخواهد شد. (بهجت پور، ۱۳۹۵ش، ۳۵۱) نکته‌ای که در این نام‌ها و روایت‌ها وجود دارد این است که گویی خود سوره مانند: یک انسان مختار، ذی‌شعور عملیات نجات‌بخشی انسان را انجام می‌دهد. گویی این سوره به شکل انسان قدرتمند مجسم می‌شود و قاری و عاملش را امنیت می‌بخشد. البته در رابطه با فضیلت قرائت سوره «الرحمن» همین‌گونه است، که تجسم سوره «الرحمن» روز قیامت به‌صورت آفریده‌ای بسیار زیبا در جوار قاریش قرار می‌گیرد. این قدرت بخشی به سوره، از جانب خداوند حاکم و قدرت مطلقه عالم است به همین دلیل در ابتدای سوره، هدف اصلی سوره با تبریک و تحسین بیان شده و آن عمومیت ربوبیت خدا برای تمامی عالم است.

بررسی دلالی (محتوایی): نام‌های دیگر سوره «المنجیه» و «الواقعیة» است. (حاجی پروانه، ۱۴۲۱ق، ۱۲۲) پیامبر (صلی الله علیه و آله سلم) فرمودند: «بدانید سوره ملک از طرف قاری و صاحب این سوره در روز قیامت مجادله می‌کند و برای او طلب آمرزش و مغفرت می‌کند». (نوری، ۱۴۰۷ق، ۴، ۳۶۶)

امام باقر (علیه السلام) نیز در فضیلت این سوره فرمودند: «...قرائت کننده‌ی سوره مانعه، از گروه غافلان نوشته نمی‌شود». (کلینی، ۱۴۷۲ق، ۲، ۶۳۳)

این سوره که از سوره‌های پرفضیلت قرآن است و مسائل زیادی در آن مطرح شده که عموماً بر محورهای: معاد و عذاب است. بحث‌هایی پیرامون (معاد) و عذاب دوزخ و گفتگوهای مأموران عذاب با دورخیان و مانند آن؛ و نیز از انذار و تهدید کافران و ظالمان به انواع عذاب‌های دنیا و آخرت خداوند سخن فرمودند. (مکارم شیرازی، ۱۴۳۵ق، ۲۴، ۳۱۲)

با دقت در مفهوم کلی آیات، روشن می‌شود که محور اصلی تمام سوره، همان مالکیت و حاکمیت خداوند است. که نخستین آیه به آن اشاره شده است. تناسب محتوایی بین متن سوره با روایت کاملاً مشخص است چرا که در آیات پس از بیان صفات الهی، در مورد عذاب‌های گوناگون کافران، ظالمان و دوزخیان سخن به میان آمده، در روایات به‌صراحت بیان شده که سوره ملک قرائت کننده‌اش را از عذاب قبر نجات می‌دهد. امنیت به او می‌بخشد (ابن‌بابویه قمی (شیخ

صدق)، ۱۴۴۱ ق، ۱۱۹)، شفاعتش می‌کند (سیوطی، ۱۴۱۶ ق، ۶، ۲۴۶)، موجب رفع گرفتاری اموات می‌شود. (بحرانی، ۱۳۷۵ ش، ۵، ۴۳۳) تلاوت سوره موجب تقویت صفت خشیت در مؤمن است. این صفت زیربنای تمام اصلاحات زندگی در تعیین سرنوشت‌های مناسب و مفید الهی برای انسان است. انسان خاشع شایسته تقدیرات ارزشمند الهی می‌شود. چون سوره ملک، این صفت را در تلاوت کننده تقویت می‌کند. (بهجت پور، ۱۳۹۵ ش، ۳۵۱)

با بررسی روایات فضائل قرائت سوره‌ها معلوم می‌شود که گاهی قرائت‌ها دارای متعلقاتی می‌باشند که با رعایت این مقیدها، قاری به درجه و رتبه‌ای که در روایات بیان شده خواهد رسید. در برخی از روایات فقط مطلق قرائت (عبس) مطرح شده ولی در برخی دیگر معصومین (سلام الله علیهم) مقیداتی را مطرح می‌کنند که به آن‌ها اشاره می‌شود. قرائت سوره به صورت مداوم (عادیات)، قرائت سوره در نمازهای واجب و نافله به صورت مداوم همراه با تدبیر (تکبیر)، قرائت سوره به صورت آشکار و بلند (قدر)، قرائت سوره در ایام خاص (فجر)، قرائت سوره به دفعات مکرر (شمس) گاهی در برخی روایات فضائل، طوری در مورد سوره سخن به میان آمده که گویی موجودی ذی‌شعور است که می‌تواند برای قاری و عاملش کاری کند. مانند سوره ملک که قاری اش را از عذاب قبر و قیامت نجات می‌دهد.

۷. رویکرد ارزیابانه پنج سوره به تفاسیر معاصر

در رویکردی ارزیابانه روایات فضایل سوره‌ها مندرج در پنج سوره از سوره‌های قرآن در ۹ تفسیر معاصر مبتنی بر ملاک‌های بیان شده انتخاب، نقد و بررسی می‌گردد، به نظر می‌رسد با توجه به این ملاک‌های ارزیابی، روایت‌های مفسران سه گروه می‌شوند، که با توجه به سیر تاریخی مفسران، اقبالشان به سمت نقد و بررسی (علاجی) روایات بیشتر می‌گردد و نهایتاً نتیجه این سیر ارزیابی در یک نگاه در جدول و نمودار میله‌ای به نمایش در آمده است.

گروه اول: معتقدند قرآن مبین لنگسه است و برای تفسیر آن نیازی به علوم دیگر نیست. از جمله افراد این گروه می‌توان علامه طباطبایی (رحمه الله علیه) را برشمرد. ایشان تنها در یک مورد ضمن تفسیر سوره توحید؛ به دلیل اهمیت فوق‌العاده این سوره؛ در قالب ارتباط متنی بین روایت‌های فضایل و متن سوره، آن‌هم به صورت علاجی، این دسته روایت‌ها را، بیان نموده‌اند.

گروه دوم: در اکثر سوره‌ها به بیان روایت‌های فضایل به صورت علاجی اشاره پرداخته‌اند که به عنوان نمونه می‌توان از آیت‌الله بهجت‌پور نام برد که این امر در پنج سوره‌ی بررسی شده، مشهود است.

گروه سوم: اینان یا روایت‌های فضائل را برای همه سوره‌ها مطرح نکرده‌اند مانند تفسیر کاشف یا اگر برای برخی سوره‌ها عنوان نموده‌اند به صورت نقلی و بدون علاجی بوده است. از آن جمله تفسیر نور را می‌توان نام برد.

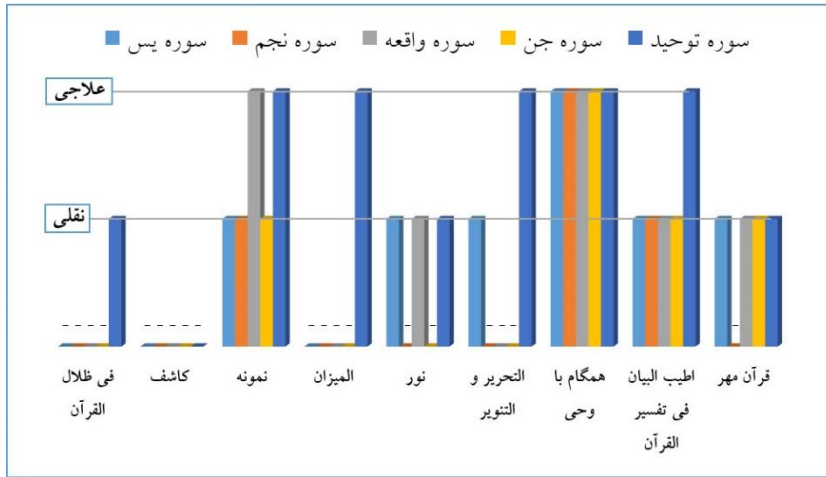
بنابراین شاید بتوان نتیجه گرفت، مفسران جدید بیش از گذشتگان در بیان روایت‌های فضائل به صورت علاجی؛ با اعتباریابی سندی و محتوایی؛ اهتمام می‌ورزند و این اقبال، هر چه پیش‌تر آییم افزایش چشمگیری می‌یابد.

طبق دسته‌بندی سه‌گانه بیان‌شده، به‌عنوان نمونه به ۹ تفسیر معاصر و روایت‌های فضائل ۵ سوره انتخاب‌شده که به ترتیب تاریخ مفسران در جدول و نمودار میله‌ای قرار گرفته است و پس از بررسی این روایت‌ها از جهات اعتقاد و عدم اعتقاد به بیان روایت‌های فضائل سوره‌ها و در صورت اعتقاد یا برخی فقط نقل روایت و یا برخی علاوه بر نقل، علاج روایت را نیز بیان داشته‌اند. با توجه به جدول و نمودار میله‌ای سیر اقبال در تفاسیر معاصر رشد چشم‌گیری دارد.

۱- جدول

قرآن مهر	البيان في الطب	ههنگام با وحی	التحریز و التنبیہ	نور	المیزان	نمونه	کاشف	فی ظلال القرآن	تفاسیر سوره
نقلی	نقلی	علاجی ^۳	نقلی	نقلی	-	نقلی ^۲	-	۱	یس
-	نقلی	علاجی	-	-	-	نقلی	-	-	نجم
نقلی	نقلی	علاجی	-	نقلی	-	علاجی	-	-	واقعه
نقلی	نقلی	علاجی	-	-	-	نقلی	-	-	جن
نقلی	علاجی	علاجی	علاجی	نقلی	علاجی	علاجی	-	نقلی	توحید

۲- نمودار میله‌ای

چینش سوره‌ها بر اساس فهرست قرآن و کتاب‌های تفسیری بر اساس سال چاپ اول می‌باشند.

۸. نتیجه‌گیری

۱. بیان پاداش عظیم و جزا برای قرائت برخی سوره‌ها قرآن، به معنای مسدود ساختن راه عمل و تدبیر در آیات و گشودن راه سطحی‌نگری نسبت به مقاصد الهی نیست.
۲. اگر روایت‌های فضایل سوره‌ها آسیب‌شناسی نشود، سره یا ناسره جدا نگردد و مجهولاتی سست برخلاف قرآن، سنت، عقل و بدیهیات به نام روایت‌ها اشاعه می‌یابد که سبب حیرت مردم و سرانجام حذف دیگر روایت‌های صحیح به اتهام جعلی بودن را در پی خواهد داشت.
۳. بنا به جعلی بودن بعضی از روایت‌های فضائل سوره‌ها نمی‌توان حکم به جعلی بودن کل این روایت‌ها داد. بلکه با رعایت احتیاط بررسی اعتبار منابع و اسناد و متون باید با دقت صورت گیرد و با بازیابی سندی و مأخذ یا بی‌اعتباریابی شوند.
۴. در صورت عدم بازیابی سندی روایت‌های فضائل، صحیح‌ترین راه اعتباریابی روایت‌ها عرضه دلالتی است؛ بدین صورت که دلالت و محتوای روایت‌ها مورد نقد و بررسی قرار گیرند تا اطمینان به اتقان آن فراهم گردد.
۵. با بررسی روایت‌های فضائل ۹ تفسیر معاصر آن‌هم به ترتیب تاریخ مفسران، مشخص شد گروهی اعتقاد به بیان روایت فضائل سوره‌ها در تفسیر ندارند و گروهی دیگر فقط به هدف انگیزشی در مسلمانان این دسته روایت‌ها را بیان می‌کنند و گروه سوم به نیت کشف غرض سوره و به صورت علاجی با این روایت‌ها در تفسیر خود برخورد می‌کنند.

۶ در بیان و بهره‌مندی از روایت‌های فضائل به صورت علاجی و بازیابی سندی و محتوایی، مفسران جدید نسبت به گذشتگان اقبال چشم‌گیرتری دارند.

منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴ هـ . ق)، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
۲. اقبال، ابراهیم، ۱۳۸۵ش، فرهنگ‌نامه علوم قرآنی، بی‌جا: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۳. امینی نجفی (علامه امینی)، عبدالحسین، بی‌تا، الغدير فی الكتاب و السنة و الادب، محمدباقر بهبودی، ج ۵، بنیاد بعثت، تهران
۴. ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، محمد بن علی، ۱۴۴۱ق، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، منشورات الارضی، چاپ دوم، قم
۵. بهجت پور، زینب، قمر زاده، محسن، ۱۳۹۵ش، بررسی و ارزیابی شناخت‌نامه تنزیلی سوره‌های قرآن کریم، فصلنامه نقد کتاب قرآن و حدیث، سال دوم، شماره ۷
۶. بهجت پور، عبدالکریم، ۱۴۲۸ق - ۱۳۸۶ش، تفسیر همگام با وحی، تمهید، بی‌جا.
۷. بحرانی، هاشم بن سلیمان، ۱۴۱۵ق . ۱۳۷۵ش، البرهان فی تفسیر القرآن، دارالتفسیر. ج ۵، قم
۸. حاجی پروانه، ۱۴۲۱ق، محمد مهدی، درمان با قرآن، گویا، چاپ پنجم، تهران
۹. حلی، حسن بن یوسف، ۱۴۱۱ق، کشف الیقین فی فضائل امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)، درگاهی، حسین، وزارت ارشاد، چاپ اول، تهران
۱۰. حسن زاده، صادق، ۱۳۸۸ش، امالی شیخ طوسی، اندیشه هادی، قم
۱۱. حسینی شیرازی، سید علیرضا، ۱۳۹۸ش، اعتبار سنجی احادیث شیعه، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران
۱۲. خویی، سید ابوالقاسم، ۱۴۰۳ق، البیان فی تفسیرالقرآن، ج ۱۱، دارالانوارالهدی، چاپ هشتم، قم
۱۳. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷ش، لغت نامه دهخدا، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران
۱۴. دیلمی، حسن بن محمد، ۱۴۰۸ هـ . ق، أعلام الدین فی صفات المؤمنین، مؤسسه آل البيت (علیهم‌السلام). بی‌جا
۱۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ هـ . ق. ۱۹۹۲م، مفردات ألفاظ القرآن، دار الشامیة، بیروت

۱۶. ربانی، محمدحسن، ۱۳۸۹ش، بررسی اعتبار احادیث مرسل، مؤسسه بوستان کتاب قم، قم

۱۷. سیوطی، جلال‌الدین، ۱۴۱۶ق، الاتقان فی علوم القرآن، انتشارات زاهدی، ج ۶، قم.

۱۸. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۴۳۲ق، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات اسلامی

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۲، قم

۱۹. طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۱۵ق، رجال، مؤسسه النشر الاسلامی، قم

۲۰. طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۸۰ق، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مکتبه العلمیه،

چاپ اول، تهران

۲۱. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، ۱۳۸۳ق، تفسیر نورالثقلین، مطبعه العلمیه، ج ۵،

بی‌جا.

۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۲۷ق، اصول کافی، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب

الاسلامیه، ج ۲، تهران

۲۳. کشی، محمد بن عمر، ۱۳۴۸ش، اختیار معرفه الرجال، دانشکده الهیات و معارف

اسلامی مرکز تحقیقات و مطالعات. مشهد

۲۴. محمدی ری‌شهری، محمد، ۱۳۸۴ش، میزان الحکمه، دارالحدیث، قم

۲۵. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۴۳۵ش، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، ج ۲۴ و

ج ۲۷، تهران.

۲۶. مصباح کفعمی، تقی‌الدین ابراهیم بن علی، ۱۴۱۴ق، جنه الامان الواقیه و جنه الایمان

الباقیه، مؤسسه قائم آل محمد(صلی‌الله‌علیه و آله و سلم)، قم

۲۷. نصیری، علی، ۱۳۹۵ش، چگونگی تعامل با روایات فضائل و خواص آیات و سوره، سال

بیست و یکم، شماره اول.

۲۸. نجاشی، احمد بن علی، ۱۴۰۷ق، فهرست اسماء مصنفی الشیعیه، جامعه مدرسین حوزه

علمیه قم، قم.

۲۹. نوری، حسین بن محمدتقی، ۱۴۰۷ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسه

آل‌البيت(علیهم‌السلام)، ج ۴، قم